

klameindtægter på tv-området, vil de øvrige aktører kun være statister.

Problemet er som altid manglen på en velegnet antimonopollov, som tillader en reel konkurrence indenfor tv- og telekommunikationsområdet – en type lov, som Fininvest's politiske støtter ikke har til hensigt at lade parlamentet godkende.

På trods af de »revolutionerende« ændringer i det politiske system i perioden 1989-1994 og overgang fra Den Første til Den Anden Republik, ser det ud til at de profetiske ord, som forfatteren Giuseppe Tomasi di Lampedusa lader sin hovedperson sige i romanen *Leoparden*, desværre stadig er aktuelle: »hvis alt skal blive som før, er det nødvendigt at ændre alt«.

Litteraturliste

Annuario RAI, 1991-92

Burchardt, M. (1995) *Berlusconi. Tv-kongen, der ville frelse Italien*. København.

Farinotti, P. (1985) *Imaghi del canale*. Milano.

Ferrari, G. (1990) *Il padrone del diavolo. Storia de S. Berlusconi*. Milano.

Fiori, G. (1995) *Il venditore. Storia di S. Berlusconi e della Fininvest*. Milano.

Ginsborg, P. (red.) (1995) *Stato dell'Italia*

Mazzoleni, G. (1992) *Comunicazione e potere. Mass media e politica in Italia*. Napoli.

Media Key, nr. 122, 1993

Moncalvo, G. og D'Anna, S. (1994) *Berlusconi in concert*. London.

Monteleone, F. (1992) *Storia della radio e della televisione in Italia. Società, politica, strategia, programmi 1992-1992*. Venezia.

Murialdi, P. (1992) *Il decennio che ha cambiato la mappa dei media italiani* i M.

Ruggieri, G. og Guarino, M. (1994) *Berlusconi. Incheiesta sul signor TV*. Milano.

Wolf, M. og Agostini, A. (1991) 'Mass Media' i I. Boström og G. Nencioni: *Orizzonti d'Italia*. København.

La Stampa, 29. marts, 1992

La Repubblica, 5. august 1995

L'Espresso, 9. sept. 1994

L'Espresso 28. juli 1995

L'Espresso, 20. januar 1995

Il Corriere della Sera, 5. marts 1993

Leonardo Cecchini er lektor ved Romansk Institut på Aarhus Universitet.

Turtelduer?: Medier, stat og politik i Central- og Østeuropa

Af Karol Jakubowicz

Den polske medieforsker, Karol Jakubowicz, tager os med på en rundtur i de tidligere kommunistiske lande i Øst- og Centraleuropa. Hvordan går det med pressefriheden og mediernes løsrivelse fra staten? spørger han. Han opstiller følgende kriterier for frie medier: Differentiering, professionalisering af journalister, demonopolisering, decentralisering og en grad af demokratisering. Ifølge Jakubowicz er der en tæt sammenhæng mellem de politiske og økonomiske reformer, et land har gennemgået, og mediernes frigørelsesproces. De tidligere kommunistiske lande grupperes efter, hvilket stadiet medieudviklingen er nået til og de politiske og økonomiske forhindringer for medieudviklingen opregnes. Den gennemgående tendens i det østeuropæiske medielandskab er »italienske tilstande«, dvs. udbredt statslig kontrol med medierne, stærke partitilhørsforhold og integration mellem medier og den politiske elite, konkluderer Jakubowicz. Artiklen har først været publiceret i tidsskriftet Javnost/ The Public.

John Keane (1991: 52-53) bemærker, at i dagens mediedebat er »ligene af Tom Paine og de andre tidlige, moderne fortalere for 'pressefrihed'« ved at blive gravet op i igen – det lader til, at historien gentager sig. Det gør den også i den forstand, at Polen og andre østeuropæiske lande nu er skuepladser for en proces, der fandt sted i de fleste andre europæiske lande for lang tid siden: mediernes løsrivelse fra Staten og de politiske institutioner. I takt med, at Partistatens gamle centraliserede kommandosystem nedlægges, og den klassiske magtdeling langsomt og møjsommeligt genoprettes, er medierne nødt til at gennemgå den proces, der begyndte med den oprindelige kamp for pressefriheden i England i det 17. århundrede og som derefter bredte sig til Amerika og resten af Europa. Det resulterede i det Alexander (1981) kalder en *mediedifferentieringsproces*, dvs. en proces hvorved medierne »strukturelt frigøres fra direkte hæmmende økonomiske, politiske, solidariske og kulturelle bånd« (Alexander 1981: 33), så de ikke længere er »vedhæng til partier, klasser, regioner og religiøse grupper« (Alexander 1981: 27). Mediernes frigørelse fra statslige strukturer er en nødvendig

forudsætning for at skabe et demokrati, idet »medierne [sic] i et demokratisk samfund ligger i konstant strid med staten: de konfronterer staten som et populistisk modstykke til rationel, retslig kontrol« (Alexander 1981: 25). I Central- og Østeuropa kan differentieringen også ses som et led i det borgerlige samfunds opståen, en proces som dissidenterne hele tiden har arbejdet henimod, og som betragtes som en uundværlig bestanddel af et demokratisk samfundssystem (Splichal 1993, 1994).

Udviklingen af mediesystemer er selvfølgelig også genstand for omfattende forskning (en del af den bliver gennemgået i Jakubowicz, Jędrzejewski, 1988). I dag er denne problematik yderst relevant i Central- og Østeuropa, hvor forskerne dels forsøger at beskrive kernen i forholdet mellem mediemæssige og sociale forandringer, dels at udvikle en generel model til analyse af emnet. (Paletz, Jakubowicz 1994; Sparks, Reading 1994; Manaev, Frybes 1994). Dette vidner om en bevidsthed om, at vi, som Downing så glimrende har udtrykt det (1994: 2-39):

for at forstå medierne, dér [i Central- og Østeuro-

pa - K.J.] som så mange andre steder, er nødt til at styre væk fra mediecentriske forklaringer [og] relaterede medierne til en række processer og institutioner i disse lande, såsom økonomiske kræfter, internationale relationer, Staten, politiske bevægelser...

Faktisk optog spørgsmålet om den tætte sammenhæng mellem mediesystemet og dets sociale omgivelser i høj grad central- og østeuropæiske forskere allerede under det kommunistiske system. De var bekymrede over, at medierne ikke kunne holde trit med den mere generelle udvikling med sociale og politiske forandringer. John Dimmick (1984: 477-478) bruger begrebet »sociokulturel udvikling« til at forklare forandringer i kommunikationsindustriene som et resultat af forandringer i samfundet. Mens det kommunistiske system stadig eksisterede, var der nogle medieforskere, der pegede på mediesystemets uforenelighed med den samfundsmæssige situation (dets udvikling var blevet kunstigt bremsede af politiske grunde). De hævdede, f.eks., at der fra samfundets side var en »naturlig evolutionær tendens« til at presse på for at opnå en demokratisering af kommunikationen, og at denne tendens afspejlede samfundets generelle økonomiske og kulturelle udvikling. Dette er i overensstemmelse med Alexanders egen opfattelse (1981: 24):

differentieringen af massemedierne er en udviklingsproces på linie med de 'klassiske' eksempler på differentiering, der traditionelt har fået størst opmærksomhed, nemlig dannelsen af et autonomt økonomisk marked, en uafhængig stat og uafhængige religiøse og kulturelle aktiviteter.

Derfor mente central- og østeuropæiske forskere i 1980'erne, at det kommunistiske mediesystem »haltede bagefter« den generelle samfundsmæssige udvikling og at det skulle have lov til at »indhente« den (Jakubowicz 1988).

Mediediversitet

Så er spørgsmålet, om det er muligt at udlede et lands mediemodel ud fra et givet samfundsmæssigt udviklingsstadium og på den baggrund »freskrive« en normativ model for det. Et sådant forsøg har Manaev (1994) gjort, og han bemærker, at den grundlæggende proces i overgangen fra et totalitært til et demokratisk socio-politisk system bør føre fra *enhed* til *diversitet* som samfundets grund-

læggende princip. Følgelig bør en reel ændring i mediernes position og rolle i de post-kommunistiske landes samfundsmæssige systemer, ifølge Manaev, føre til mediernes frigørelse eller »autonomisering« (som er et andet ord for det Alexander kalder »differentiering«) og omdefinering fra at være et magtinstrument til at være en form for interaktion mellem forskellige samfundsgrupper og en del af det borgerlige samfund og den offentlige debat. I følge Manaev har denne proces følgende dimensioner:

- den politiske dimension: medierne bliver uafhængige takket være magtens deling i en proces, hvor det totalitære/autoritære system ophæves;

- den økonomiske dimension: medierne gør sig fri af deres økonomiske afhængighed af magtinstitutioner;

- den sociale dimension: medierne bliver afhængige af deres publikum, som udvikler sig fra at være passive kommunikationsobjekter til aktive kommunikationssubjekter;

- den teknologiske dimension: medierne inkorporerer og tager alle de nye teknologier i brug;

- den professionelle dimension: adskillelse af fakta og holdninger, nyhed og kommentar, hvilket fører til en objektiv beskrivelse af virkeligheden i medierne.

Manaev erkender, at dette er en idealmodel af det nye mediesystem, som det er svært at overføre til praksis. Han påpeger en altafgørende faktor, som modarbejder denne proces: [politisk] magt viser sig at være den mest konservative faktor inden for massekommunikation, da den, akkurat som før, opfatter samfundet (publikum) som et objekt, der kan udsættes for forskellige påvirkninger, og massemedierne som et instrument til at opnå en sådan påvirkning

Dette er på linie med meget af den eksisterende litteratur om emnet. Tehranian (udateret) peger på den store betydning, kommunikationsprocessernes politiske og ideologiske determinanter har. Duch og Lemieux (1986: 5) introducerer politiske strukturer som en eksogen variabel, der indvirker på kommunikationsudviklingen - under forudsætning af, at

forsøg fra regeringsside på at kontrollere kommunikationen varierer på tværs af forskellige typer politiske regimer, afhængigt af den styrende elites behov for at bevare kontrollen og sikre den mod konkurrerende interesser.

Disse politisk motiverede forsøg på kontrol påvirker beslutninger om mediernes udvikling og regulering, og afspejles i valget af mediestrukturer i forskellige grupper af lande. Politiske betragtninger ses som den altafgørende faktor i oprettelsen af radikalt forskellige mediesystemer i Europa og USA i 1920'erne og 1930'erne (Jakubowicz, Jedrzejewski 1988). Også Alexander (1981) anser dem for at være hovedårsagen til, at mediedifferentieringsprocessen forløb forskelligt i forskellige vestlige lande.

Så selvom man må acceptere, at tempoet og retningen i medieudviklingen bestemmes af tempoet i den bredere samfundsmæssige og politiske udvikling, dvs. af makro-strukturelle faktorer, må det ligeledes erkendes, at politiske betragtninger spiller en særdeles vigtig rolle, både når det drejer sig om at fremme og bremse medieudviklingen. Det indbefatter især den styrende elites syn på, hvad den behøver for at bevare og sikre sin kontrol mod konkurrerende interesser.

Politiske muligheder for at forandre mediesystemerne i Central- og Østeuropa

Der er en lang række forskellige scenarier for medieudviklingen i de central- og østeuropæiske lande, da der i de vesteuropæiske lande har fundet større og nogle gange modsatrettede processer sted på dette område inden for de sidste tre årtier:

- mediedifferentiering, som begyndte for lang tid siden, men fortsatte op gennem 1960'erne og 1970'erne med overgangen fra stats- eller regeringskontrollerede radio- og tv-systemer til public-service systemer;
- professionalisering af journalister, en tilsvarende proces, der betegner journalistens rolleskift fra propagandaværktøj til leverandører af professionelt indsamlet og skrevet information, samt neutrale og upartiske fortolkere af den samfundsmæssige virkelighed;
- mediecentralisering og mediespecialisering, som bliver bakket op af et public service-styret ønske såvel som et markedsstyret ønske om at identificere og imødekomme forskellige samfundsgrupper og interessegrupper, samt minoriteter der ikke får tilstrækkelig dækning i de nationale massemedier;
- demokratisering, støttet af en stærk bevægelse i Vesteuropa i 1960'erne og 1970'erne, og i Central-

og Østeuropa i 1980'erne og 1990'erne, hvis mål var at tilfredsstille det, der opfattedes som et generelt behov for at udfolde retten til at kommunikere, at give folket mulighed for adgang til og deltagelse i driften af medierne;

- demonopolisering og deregulering af de elektroniske medier i den vestlige verden i 1980'erne - et resultat af neoliberalismens triumf (eksemplificeret ved Thatcherisme og Reaganomics), som begrænsede den offentlige styring af medierne, afskaffede radio- og tv-monopolet og banede vejen for etableringen af private radio- og tv-selskaber.
  - kommerialisering af private og til dels også offentlige elektroniske medier - et resultat af, at de var blevet underkastet markedsmekanismerne, og af reklamernes voksende andel i finansieringen;
  - koncentration af ejerskab, nationalt og internationalt;
  - internationalisering af indhold (især inden for tv og film) og i mange tilfælde også af ejerskab og operationsområde, hvilket i ekstreme tilfælde betyder globalisering af visse mediekoncerner.
- Mange af disse processer blev fremmet af de nye informations- og kommunikationsteknologier.

Politiske forudsætninger

Nogle af de politiske tiltag, som ifølge Manaev var en forudsætning for, at mediesystemet udvikler sig fra enhed til diversitet, og at der skabes frie demokratiske medier (hvilket kræver mediedifferentiering, professionalisering af journalister, demonopolisering, decentralisering, samt en grad af demokratisering) er følgende:

1. Afskaffelse af det gamle system med kontrol af og bånd på pressefriheden og markedet. »Enhed« som det grundlæggende princip skal udslettes og åbne vejen for diversificering i såvel samfundet som medierne. Dette skal omfatte afskaffelsen af statsmonopol på medierne; stats- eller partistyring af medierne; censur; vilkårlige tilladelser til at udgive aviser og tidsskrifter (f. eks. baseret på indholdsmæssige kriterier); administrativ rationering af avisepapir og trykkekapacitet; distributionsmonopolet; regerings- eller statskontrol over det nationale nyhedsbureau og alle andre presseorganer; statsfinansiering af og -tilskud til pressen.
2. Mediefrihed og -autonomi kan forekomme illusorisk uden en lovbestemt ramme, der i det mindste giver grundlæggende og institutionelle garantier for denne frihed og autonomi; der er behov for en medielovgivning (for pressen og de elek-

troniske medier), som beskytter mediernes frihed og adgang til informationer og som kun indfører de reguleringer af og restriktioner på pressefriheden, som er nødvendige i et demokratisk samfund; en telekommunikationslov, en copyright-lov, selskabslov, anti-monopollov, banklove og andre love, der giver mulighed for almindelig forretningspraksis, og som gør det muligt for medieinstitutionerne at operere i overensstemmelse med markedsøkonomien;

3. Frie medier er ikke nødvendigvis demokratiske medier, når det kommer til en fair og repræsentativ gengivelse af alle synspunkter, eller mediernes adgang til informationer, politiske deltagelse og ansvarlighed. Til dette formål er der brug for en velovervejede offentlig politik, der fremmer en demokratisering af medierne. Denne politik skal omfatte følgende: et regulerings- og overvågnings-system, som sørger for at hverken regering eller politiske partier blander sig i mediernes virke; oprettelse af et medie-regulerende organ, som sikrer, at loven bliver overholdt og at man fører en mediepolitik, der er styret af det brede publikums interesser og ikke af snævre politiske interesser; en procedure til udnævnelse af den øverste ledelse for de elektroniske medier, som afpolitiserer processen og forhindrer, at der bliver udøvet politisk eller administrativt pres på ledelsen; regler for en fair dækning af valg og for politiske kandidaters adgang til medierne; regler for fair tildeling af sendetid til politiske partier, fagforeninger, arbejdsgiverorganisationer og andre fremtrædende, repræsentative organer i de offentlig elektroniske medier; en program- og informationspolitik, der i medieindholdet sikrer en afspejling af mange forskellige idéer, holdninger og en lang række sociale, politiske og kulturelle værdier; og endelig et system, der gør det lettere for nye medier at komme ind på markedet, især de medier, der er oprettet af mindre grupper og organisationer eller minoriteter (dvs. skattefrihed, eller skattelettelser, lavere postafgifter, lavere licens- og frekvensafgifter, etc.);

4. Der er behov for et frit marked og økonomisk vækst for at holde udviklingen af den private, reklamefinansierede mediesektor i gang.

Det er klart, at fremskridt på disse områder afhænger af, hvor langt man er kommet i demokratiseringen af samfundet og regeringssystemet. Der vil også være andre processer, (som er nævnt ovenfor) som vil udvikle sig i takt med at samfundene udvikler sig, og når der er skabt betingelser for at de kan realiseres. Som det fremgår, er der tale om

økonomiske betingelser, som især indebærer indførelse af en økonomi, der er baseret på et åbent frit marked. Figur 1 er et forsøg på i hovedtræk at vise, hvilke forandringer, der sker inden for de forskellige samfundsmæssige områder:

FIGUR 1 Mediemes udvikling baseret på forandringer inden for samfundets hovedområder

Politik	Politik Økonomi	Økonomi
Differentiering	Decentralisering	Demonopolisering
Demokratisering	Specialisering	Kommercialisering
Deregulering	Internationalisering	Globalisering
Professionalisering		Koncentration

Forandringer i de Central- og Østeuropæiske samfund – en oversigt

De grundlæggende, samfundsmæssige forandringer i Central- og Østeuropa analyseres og fortolkes på mange måder. Ifølge Jadwiga Staniszkis (1994) er der tre forskellige former for forandringer:

- en »top-down«-revolution, der er bestemt og styret oppefra;
- en implosion, der omfatter et sammenbrud af alle eller de fleste institutioner, samt en generel opløsning af staten;
- en evolutionær forandring, der omfatter formel og symbolsk kontinuitet med fortiden, samtidig med at en gradvis forandring af den socio-politiske kontekst giver gamle institutioner ny mening og nye funktionsmønstre.

Den form for forandring, der udvikler sig i et givet land, er i høj grad bestemmende for, hvor hurtig og omfattende medieudviklingen bliver i det pågældende land. Staniszkis mener f. eks., at Polen er et eksempel på en »top-down«-revolution, hvor staten er fanget mellem behovet for forandringer og en videreførelse af gamle love og institutioner. Staten har vist sig at være ude af stand til at kontrollere og styre forandringsprocessen, specielt hvad angår den sociale bevidsthed, folks holdninger og overbevisninger. Derfor har den moderniserende elite, ifølge Staniszkis, ingen føling med og er stort set ude af stand til at kommunikere med flertallet. Og vi kan tilføje, at det har resulteret i en uvilje fra elitens side til at opgive kontrollen med en del af medierne, således at den kan være sikker på at kunne sprede sit budskab.

Lamentowicz (1994) fortæller, at Polen var i stand til at føre en chokterapi-politik for at få indført markedsøkonomi, og det var hovedsagelig på grund af en enorm solidaritetsbevægelse, som i begyndelsen forsynede den første Solidaritetsregering med et stærkt folkeligt fundament. Mangelen på en sådan folkebevægelse, der gik ind for hurtige økonomiske reformer, resulterede i Ungarn, Tjekkioslovakiet og det tidligere DDR i, at man førte en centraliseret, nærmest statsligt styret politik for at fremme den økonomiske udvikling (Wiatr, 1993). Rumænien, Hviderusland og Ukraine er en helt anden sag, her er man knap nok begyndt at gå over til markedsøkonomi.

De selvsamme protest- og oppositionsledere, som ihærdigt hævdede, at kommunistiske regimer skulle acceptere eller affinde sig med udviklingen af et borgerligt samfund som »kunne fylde den ørken, der skiller individet og [kommunist]staten« (Smolar 1991: 15), »opgav nu – efter at de var kommet til magten – denne indstilling til fordel for den klassiske omsorgsfulde interesse for stat og marked« (Smolar 1993: 40). De hævdede, at tiden ikke var inde til at udvikle et komplet partisystem, og at samfundet skulle være lige så solidarisk, når de nye udfordringer skulle tages op, som det var, da det trodsede det kommunistiske system. Følgelig håbede de på at kunne bevare Solidaritet som en massebevægelse, der kunne danne fokus for en folkelig opbakning til forandringsprocessen og forsinke oprettelsen af politiske partier så meget som muligt, med al den politiske differentiering og alle de magtkampe, som dette ville medføre. Denne politik indebar en effektiv kvælning af nogle af græsrodsbevægelserne (såsom »borgerkomiteerne«, der var oprettet for at føre valgkampagne i foråret 1989), og som kunne have udgjort et fundament for det borgerlige samfunds opståen (Fraczak 1992).

Denne fremgangsmåde var mindre demokratisk, end man kunne have håbet på. Og det lykkedes ikke at bevare sammenholdet. Den enighed, der havde forenet samfundet mod en fælles fjende, kunne ikke opretholdes, efter at fjenden var forsvundet (Synak, 1992). De forskelle, der engang blev holdt kunstigt nede af den kommunistiske stat for at skabe et skin af kollektiv støtte til regimet, eksploderede nu og udmøntede sig i en uendelig række politiske partier (ca. 250 i dag). Deres opståen blev også ansporet af den ideologiske forvirring i det polske samfund og dets søgen efter en løsning på de yderst vanskelige problemer i over-

gangsperioden. Derfor opstod der ikke et borgerligt samfund men et »politisk samfund« (Korbonski, 1994).

Det er i denne kontekst, de post-kommunistiske regingers mediepolitik skal analyseres. Disse regeringer liberaliserede straks de trykte medier, men prøvede at holde fast ved de statslige elektroniske medier (Hankiss, 1993 viser, at dette også var tilfældet i andre central- og østeuropæiske lande). Disse magtfulde medier skulle bruges til at kommunikere regeringens ideer til et stadig mere utilfreds og desillusioneret samfund. Eliten følte sig afskåret fra den offentlige mening og ude af stand til at kommunikere sine ideer til offentligheden. Derfor kan man måske tilgive den, at den følte behov for at blive støttet af nogle af medierne i det mindste. Behovet for at reregulere de elektroniske medier var erkendt i vide kredse, især var der et klart behov for at fastlægge procedurer for tilladelser til nye private/kommercielle radio- og tv-selskaber, men udviklingen af nye love var politisk kontroversiel og derfor en langsommelig proces. Der var også reelle konstitutionelle vanskeligheder, da de institutionelle ordninger, der skal regulere og overvåge de statslige og private elektroniske medier sædvanligvis afspejler et lands styreform – men man var endnu ikke blevet enig om kompetenceområderne og magtfordelingen mellem de forskellige statslige myndigheder og regeringsafdelinger, da medieloven var til debat.

Stadier i mediernes frigørelse

Zbigniew Brzezinski, den polsk-amerikanske politiker og statsvidenskabsmand, kommer med den måske mest udførlige model til analyse af den post-kommunistiske udvikling: Han skelner mellem følgende tre hovedstadier i processen:

Brzezinski skelner ydermere mellem fire grupper af lande i Central- og Østeuropa:

1. De lande, hvor overgangen til pluralistiske demokratier med et frit marked allerede er i gang og næppe går tilbage til tidligere tilstande igen, dvs. Polen, Tjekkiet, Ungarn, Letland, Slovenien og Estland. De har nået andet stadie (hvor Polen, Tjekkiet og Ungarn er parate til at gå videre til tredje stadie);

2. Lande med gode fremtidsudsigter, men som stadig er politisk og økonomisk sårbare, dvs. Slovakiet, Kroatien, Bulgarien, Albanien, Rumænien, Litauen. I følge Brzezinski er Bulgarien og Litauen tæt på andet stadie i overgangsprocessen, men alle

FIGUR 2 Studier i den post-kommunistiske udvikling

STADIE 1 (1-5 ÅR): GENNEMBRUDDET

POLITISK MÅL: Forandring - indførelse af de grundlæggende elementer i et demokrati, en fri presse, afskaffelse af et-parti-systemet, udvikling af en tidlig koalition til fremme af den nye udvikling.

ØKONOMISK MÅL: Stabilisering [af en økonomi i krise - K. J.], afskaffelse af priskontrol og subsidier; afskaffelse af kullektivisering, spæd begyndelse på uorganiseret privatisering.

LOVMÆSSIG REGULERING: Afskaffelse af arbejder statskontrol over alle livsmidler.

STADIE 2 (3-10 ÅR): FORANDRINGEN FÅR FODFÆSTE

POLITISK MÅL: fra forandring til stabilisering - ny grundlov og valglovgivning, valg, decentraliseret lokalstyre, stabil demokratisk koalition, ny politisk elite.

ØKONOMISK MÅL: fra stabilisering til forandring - banksystem, privatisering af små og mellemstore virksomheder, demagogisering, dannelse af en ny forretningsklasse.

LOVMÆSSIG REGULERING: lovmæssig regulering af ejerskab og forretningsdrift.

STADIE 3 (13-15 ÅR): INDFØRELSE AF EN STABIL DEMOKRATISK ORDEN

POLITISK MÅL: Konsolidering - dannelse af stabile politiske partier; en demokratisk politisk kultur får rod/fæste.

ØKONOMISK MÅL: stor økonomisk vækst - masseprivatisering, dannelse af en kapitalistisk lobby samt en 'private enterprise' kultur.

LOVMÆSSIG REGULERING: dannelse af en uafhængig domstols- og retskultur.

Kilde: Brzezinski 1994

de øvrige i denne gruppe befinder sig stadig i første stadie;

3. Lande, hvis politiske og økonomiske fremtid vil forblive uvis i mindst ti år, dvs. Rusland, Ukraine, Georgien, Armenien, Aserbajdjan;

4. De lande, hvis fremtidsudsigter er knap så lyse, dvs. Serbien, Makedonien, Bosnien og Moldavien. I følge Brzezinski er der ikke ét land i denne gruppe, der er godt på vej igennem første stadie, og der er nogle, der ikke engang er kommet ind i det første stadie.

Hvis vi knytter et antal omfattende processer, såsom medieliberalisering, -frigørelse og -forandring, til disse stadier, får vi følgende oversigt over sandsynlige trends i de tre stadier:

Dette gør det muligt for os at forudsige, hvilket medieudviklingsstadie et givet land vil befinde sig på, selvom den eksakte rækkefølge af begivenheder i et givet land vil afhænge af lokale forhold og derfor kan være forskellig. Men generelt kan man sige, at det kun er i lande, der er godt på vej gennem det tredje stadie, at der er mulighed for at skabe et frit, autonomt og demokratisk mediesystem, uafhængigt af statsinteresser og -kontrol. Ud over lovmæssige og institutionelle ordninger, kan der ikke skabes et system med frie og demokratiske medier uden et stabilt styresystem i et åbent samfund, baseret på samfundsmæssig enighed om landets politiske og økonomiske system, et stabilt partisystem, samt økonomisk vækst på markedsøkonomiske betin-

FIGUR 3 Mediernes udvikling på forskellige stadier i den post-kommunistiske udvikling

STADIE 1

1. Afskaffelse af de vigtigste kontrolforanstaltninger fra det gamle mediesystem;
2. Demagogisering af den trykte presse; tidlige tegn på kommercialisering;
3. Begyndende decentralisering og specialisering (især af de trykte medier);
4. Hurtig internationalisering af indhold (især i tv).

STADIE 2

1. Indførelse af de første love, der skaber en lovmæssig ramme for pressefriheden, herunder visse grundlæggende demokratiseringselementer;
2. Fortsat kommercialisering;
3. Fortsat decentralisering og specialisering (som også omfatter de elektroniske medier i takt med at private stationer begynder at se sig om efter markedsnicher);
4. Tidlige tegn på professionalisering af journalister i et par succesrige uafhængige private medier;
5. Globaliserings-tendenser i takt med at global kapital bevæger sig ind i den trykte presse og de elektroniske medier;
6. De første tegn på mediekoncentration.

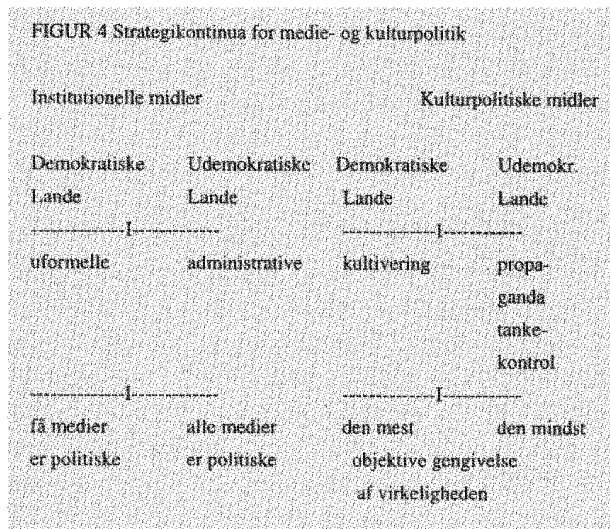
STADIE 3

1. Fortsat udvikling af de lovmæssige rammer (herunder forbedring eller revidering af tydeligt vedtagne love for at lukke eventuelle huller) for at skabe lovmæssige og institutionelle garantier for medieautonomi og for at regulere de økonomiske aspekter af mediemarkedet;
2. Fortsettelse af de processer, der allerede er begyndt;
3. Øget mediedifferentiering og professionalisering af journalister i takt med at politisk stabilitet og stigende velstand løser konflikter, der forhindrede disse processer i stadier 1 og 2;
4. Mediekoncentration og -globalisering truer med at ophæve de fordele, der er opstået i mediernes lønsværelse fra staten.

gelses. Dette er det uundværlige fundament, som pressefriheden og et demokratisk mediesystem skal bygge på. Hvis disse betingelser ikke bliver opfyldt, bliver alle de oven for nævnte foranstaltninger virkningsløse. For et konfliktramt, stærkt politiseret samfund vil uundgåeligt trække medierne ind i sine konflikter eller krige og derved ødelægge mediernes uafhængighed, upartiskhed og professionalisme. Kravet om at disse makrostrukturelle betingelser skal være opfyldt, før der kan etableres et fuldstændig frit og demokratisk mediesystem, fremgår tydeligt af situationen i andre dele af verden.

Brzezinskis klassificering gør det også muligt for os i grove træk at forudsige, hvilken medie- og kulturpolitik, de nye politiske klasser vælger at føre i forskellige grupper af lande (Blumler, Dayan, Wolton (1990). Begrebet mediepolitik dækker her relationerne mellem stat og medier, samt de lovmæssige, normative og strukturelle forhindringer (Gurevitch og Blumler 1983), staten og andre samfundsmæssige aktører benytter sig af, for at skaffe sig så megen indflydelse på medierne som er nødvendig for at være i stand til at regere. Kulturpolitik bruges om måder, hvorpå man kan indvirke på meningsdannelsen, samt om udvælgelsen af de holdninger, der skal spredes af medierne. Figur 4, som sammenligner strategier i medie- og kultur-

politik i demokratiske og udemokratiske stater, kan være nyttig til i grove træk at forudsige, hvor de mediepolitiske tiltag i visse central- og østeuropæiske lande kan placeres på de kontinua, der er vist i figuren, alt efter hvor langt disse lande er nået i indførelsen af et stabilt demokratisk system med et frit marked.

Ifølge Brzezinski er der ingen af de central- eller østeuropæiske lande, der er nået til tredje stadie. Alle lande i alle fire grupper har været og er stadig vidne til meget ihærdige forsøg fra visse dele af det politiske establishment på at hæmme især de elektroniske mediers frihed ved at bruge institutionelle og kulturpolitiske midler, der er typiske for udemokratiske systemer. Næsten overalt har politisk og økonomisk ustabilitet på et eller andet tidspunkt skabt en altomfattende politisering af samfundslivet på grund af konstante magtkampe – og det forhindrer en differentiering af medierne og professionalisering af journalisterne.

Hvilke fremskridt er der opnået?

Sammenlignet med situationen før 1989, har medierne i Central- og Østeuropa selvfølgelig mærket en del fremskridt i retning af liberalisering og pluralisering. Men der er tale om begrænsede fremskridt, og der er stadig lang vej at gå.

Demonopolisering, differentiering, professionalisering af journalister og en grad af demokratisering, som defineret ovenfor, er grundlæggende forudsætninger for medieudvikling i Central- og Østeuropa. Det er kun inden for demonopoliseringen,

der er gjort store fremskridt. Det skal indrømmes, at der er meget lidt plads til en uafhængig presse i lande som Rusland, Hviderusland, Bulgarien eller Rumænien, på grund af dårlige økonomiske forhold, mangelen på et udviklet reklamemarked, fortsatte monopoler (f.eks. på distribution af trykte medier) og en betydelig grad af statskontrol (herunder subsidier og indholdsbase kriterier for avisregistrering, som giver myndighederne bemyndigelse til at bestemme, hvorvidt en avis kan blive registreret eller ej), men statsmonopolet er forsvundet.

Hvad angår radio og tv er der vedtaget en lov, som sikrer demonopolisering og den private sektors adgang til mediemarkedet i lande som Tjekkiet og Slovakiet, Rumænien, Letland, Polen, Estland, Slovenien, Ukraine og Kroatien. Også lande uden en sådan lov har indført provisoriske forordninger, der giver private stationer sendetilladelse. Men demonopoliseringen af medierne er ikke lig med mediedifferentiering. I de lande, der tilhører gruppe 2, 3 og 4, er navlestrengen mellem medierne og myndighederne endnu ikke klippet over. En hyppigt anvendt måde at få nedlagt aviser på, som tidligere var under kommunistpartiets kontrol, har været at sælge dem til forskellige politiske partier for at skabe et »pluralistisk pressesystem«. I alle disse lande blev det kommunistiske systems fald fulgt af et presse-boom, hvor politiske partier, organisationer og sammenslutninger prøvede at oprette aviser og tidsskrifter, der kunne tale deres sag. Selv aviser, der er stiftet som upartiske og uafhængige, må i visse tilfælde se sig om efter politiske beskyttere, enten af økonomiske grunde eller fordi en konfliktfyldt politisk scene gør dem sårbare, hvis de ikke får beskyttelse fra mindst én af partierne i en sådan konflikt.

I de fleste lande bremses demonopoliseringen og differentieringen af den økonomiske situation. I de lande, der er opført i gruppe 3 og 4, lægger mangelen på økonomisk udvikling og et frit marked store hindringer i vejen for demonopolisering og kommercialisering.

Også i de senere udviklingsstadier er det frie markeds økonomiske tilstand og udvikling af altafgørende betydning for medieudviklingen, især inden for kapital-intensive medier som tv. I mange lande, herunder Polen og Ungarn, hævdes det, at det ikke ville have været muligt at forbedre trykke- og avispapirskvaliteten, eller modernisere redaktionskontorerne, og frem for alt etablere og udstyre radio- og tv-stationer uden udenlandsk kapital.

Det hævdes også, at den voksende kommerialisering af medierne og deres indordning under markedsmekanismerne ikke vil forbedre deres udsigter til selvstyre og demokratisk driftsform (Sparks, Reading 1994).

Alt dette har været med til at fastholde den organiske forbindelse mellem medier og politik. Det gælder især inden for de elektroniske medier, selv om der er dukket en form for public-service op i de lande, der har vedtaget en radio-tv-lov. De nye regeringer var meget overraskede og sårede over det, de betragtede som en helt igennem uberettiget behandling fra den stærkt politiserede presses side. De følte sig afskåret fra den offentlige debat og ude af stand til at bringe deres budskab ud til befolkningen. Derfor var de ikke glade ved udsigten til at skulle miste de medier, de stadig kunne kontrollere. I et forsøg på at påkalde sig offentlighedens opmærksomhed og etablere deres identitet samt vinde støtte – i konkurrence med snesevis af andre partier – udøvede de nye politiske partier et enormt pres på de elektroniske medier.

Hankiss (1993: 3-4) forklarer, hvad nogle af konsekvenserne af den situation blev:

I de lande, hvor et dominerende parti eller en dominerende personlighed kom til magten – efter det kommunistiske styres fald – kunne de offentlige tv- og radiomedier ikke undgå regeringens eller præsidentens kontrol. Dette var tilfældet i Tjekkoslaviet, Polen, Rumænien, Bulgarien, Serbien, Kroatien og Slovenien.

I lande i gruppe 3 og 4 over regeringer og præsidenter stadig direkte administrativ indflydelse på og er også, nærmest efter forgodtbefindende, i stand til at blande sig i de statslige medieorganisationers arbejde, ved dekret (vedr. en beskrivelse af situationen i Rusland, se International Affairs, 1993; van den Berg 1994). I Slovakiet, hvor man overtog den liberale radio-tv-lov af 1991, som blev brugt i det tidligere Tjekkoslaviet, har man været nødt til at udvikle et mere avanceret system. Ifølge den slovakiske lov, der ændrede den tidligere lov, skal sendelicenser udstedt af det slovakiske radio- og tv-råd og godkendes af Nationalrådet (landets parlament). I 1993 blev der vedtaget endnu en lov, der siger, at hvis 10% af parlamentets medlemmer foreslår en ændring i sammensætningen af det slovakiske radio- og tv-råd og bestyrelserne i slovakisk radio og tv – som begge er direkte valgt af parlamentet – skal dette forslag diskuteres, hvorefter det kan vedtages med simpelt flertal. Dette gi-

ver den regerende koalition mulighed for at underkaste Rådet så vel som de offentlige elektroniske medier koalitionens ønsker.

I Polen er en sådan direkte indblanding ikke mulig, så derfor må den præsident, der ønsker at sikre sig, at det nationale radio-tv-råd efterkommer hans ønsker, ty til en langtrukken kampagne for at skræmme Rådet og benytte sig af enhver lovlig mulighed, ligegyldigt hvor spinkel den er, for at kunne udskifte (mindst) de tre rådsmedlemmer (ud af 9), som han selv har udpeget.

»Renationalisering« af medierne

Man kunne faktisk sige, at de gamle mediesystemer, som tidligere var kontrolleret af kommunistpartiet, i nogle tilfælde bliver »re-nationaliseret« og gjort til et regeringsorgan – eller i bedste fald – et nationalt, politiseret, halvkommercielt offentligt mediesystem. Derfor følte en observatør sig nødsaget til at bemærke at »som følge af den statslige og markedskommercielle logik i samfunds- og medieomstruktureringen, er der ved at udvikle sig en slags paternalistisk-kommercielt mediesystem« (Splichal 1992:21), hvor tv og radio opererer efter den paternalistiske logik, og den trykte presse i henhold til den kommercielle logik.

Differentieringen bremses også af forsøg fra politikerside – og det gælder i lande fra alle grupper (f. eks. Tjekkiet, Polen, Rumænien) – på at hæmme den journalistiske frihed ved at bruge eller indføre anti-injurielove for at straffe journalister, der skriver åbent om offentlige anliggender og institutioner (Rosenberg 1994).

Kollektiv professionalisering

Differentieringen bremses også af den langsomme udvikling i professionaliseringen af journalisterne, forstået som en proces, hvorved en profession udvikler en arbejdsetik og -kodeks, og opretter en professionel organisation, der er indstillet på at håndhæve dette samt beskytte medlemmernes autonomi og status (Windahl, Rosengren 1976); en omdefinering af journalisten fra propagandaværktøj til upartisk reporter- eller vagthund; journalister som en autonom professionel gruppe, der tjener offentligheden og ikke myndighederne eller medieejerne, er et uundværligt led i mediedifferentieringen.

Hvad angår det første punkt, mangler journalister i mange lande færdighed i at forsyne publikum med de oplysninger, der er nødvendige for at kunne bedømme forskellige udviklinger og regeringens politik. I Polen »har journalisterne endnu ikke lært den enkle sandhed, at grundig research og objektivitet danner grundlaget for god journalistik... medierne afspejler ikke og udtrykker ikke de behov, interesser og holdninger, som store dele af samfundet har« (Jerschina 1994: 13). Da slovakiske journalister ikke har tradition for at presse regeringsledere for at få svar på generende spørgsmål, kunne Meciar forud for Slovakiets adskillelse fra Tjekkiet forhandle i modstrid med sin tidligere udtalte politiske holdning – som gik ud på at forblive i føderationen – »mens han lod sin egen slovakiske offentlighed være uvidende om det ... De slovakiske journalister lod aldrig premierministerens fremgangsmåde underkaste en detaljeret undersøgelse. De fleste slovakiske medier ... undersøgte aldrig den indvirkning som adskillelsen ville få på den slovakiske økonomi og levestandard« (Druker 1994: 7). Dette er et gennemgående klagepunkt i de fleste central- og østeuropæiske lande.

Hvad angår det andet punkt, forhindrer mediernes fortsatte politiske tilhørsforhold en professionalisering af journalisterne, forstået som dannelse af en autonom professionel gruppe, der helliger sig det formål at tjene et public service-ideal¹. Intet østeuropæisk land har været i stand til at vedtage en presselov, der støtter en sådan proces; dette skyldes primært journalisterne tilknytning til politisk engagerede medier, og deres egen manglende evne til at adskille deres politiske synspunkter fra deres profession. Dette er et levn fra fortiden både blandt journalister af den »gamle garde«, der engang var ansat af de officielle medier² og blandt journalister af den »nye garde«, der engang skrev for de forbudte undergrundsmedier (hvilket stemmer bedre overens med Lenins definition af »journalister som massepropagandister, -agitatorer og -organisatorer« end beskrivelsen af den førstnævnte gruppe).

Et eksempel på dette er situationen i Rumænien, et land hvor mediernes stærke politiske engagement har ført til indførelsen af »kamplysten militant journalistik, der fokuserer på ideologiske spørgsmål og en diskursiv diskussion om holdninger, og som kombinerer nyheder med kommentarer og ikke tager hensyn til objektiviteten. Følgelig er de yngre journalister kommet til at ligne deres ældre kolleger og har stillet deres tjenester til rå-

dighed for propagandaen« (Coman 1994: 35). Mange journalister betragter trykkefrihed som frihed til at udtrykke egne idéer og holdninger, eller også fortsætter de med at definere sig selv som samfundets »vogtere« eller »ledere«, der (i kraft af deres privilegerede adgang til information og mere indsigtfulde forståelse af situationen) er kaldet til at være på forkant med den politiske udvikling. Den opfattelse, at journalistik er en anden måde at føre politik på, er svær at udrydde.

Demokratiseringen, som defineret ovenfor, går langsomt, f.eks. hvad angår regulering af adgang til de elektroniske midler under valgkampen (Jakubowicz, udateret; *The Russian Parliamentary Elections...* 1994; *The Moldovan Parliamentary Elections...* 1994; Babunski, udateret). Og mange andre former for demokratisering bremses af forsøg fra politikerside på at skaffe sig sendetid og spalteplass, når som helst de ønsker det (Jakubowicz 1993).

Alt dette styrker Spical's synspunkt (1994), at i stedet for medieautonomi og -differentiering, har Central- og Østeuropa indtil nu oplevet »en italianisering af medierne«, dvs. en udvikling af et mediesystem, der traditionelt forbindes med Italien, hvor (i) medierne er under stærk statslig kontrol; (ii) sammenholdet og fællesfølelsen inden for medieverdenen er stærk; (iii) der er en høj grad af integration mellem medier og politiske eliter; og (iv) der ikke findes en stærk fælles professionel etik blandt mediefolkene. Dette støtter i sin tur diagnosen af den begrænsede udvikling inden for de central- og østeuropæiske medier.

Inden for de lovmæssige og økonomiske rammer [for medierne], som er under udvikling, er det svært at se, hvordan der kan ske en større udvidelse af det såkaldt 'borgerlige samfunds' magt. De, der direkte kommer til at nyde godt af systemernes nye og ægte åbenhed er de politiske eliter, ikke folket (Sparks, Reading 1994: 268).

Epilog

Som en slags supplement til Brzezinkis diagnose af situationen i området siger Lamentowicz (1994), at de central- og østeuropæiske lande står over for forskellige fremtidsudsigter. Nogle vil styrke deres demokratiske institutioner. Andre vil blive trukket ned i et dødvande mellem demokrati og et snigende autoritært system. Og i andre vil staten blive afskaffet ved en kæmpe eksplosion og/eller bureau-

kratisk implosion. Dette vil helt klart få direkte indvirkning på medieudviklingsprocesserne. I bedste fald, hvis man skal tro Johnson (udateret: 15), vil lande som Polen, Tjekkiet, Slovakiet og Ungarn, når de bliver seriøse kandidater til den Europæiske Union, få »mediesystemer som reelt ikke er til at skelne fra de mediesystemer, vi finder i Vesteuropa i dag« (hvilket også betyder, at deres relative differentiering fra staten vil være meget mere fremskreden end den er i dag). Det vil så vise sig, om dette er et ønskeligt perspektiv, når man tager de mange vestlige forskeres udbredte kritik af deres egne mediesystemer i betragtning.

Noter

1. Jerschina (1994) gør opmærksom på, hvad han kalder en overgangsproces i de polske medier, bestående i udviklingen af en solidaritetsfølelse blandt journalister som den fjerde statsmagt og interessegruppe. Dette kan være det første skridt hen imod professionaliseringen, som defineret her, men i øjeblikket fremmer den uansvarligheden og mangelen på »professionalisme«, forstået som en defensiv faglig ideologi, der er baseret på en afvisning af ethvert krav og forsøg på at indvirke på udførelsen af de journalistiske funktioner (Golding 1982).
2. Ungarn udgør et specielt tilfælde, hvor udenlandsk kapital overtagelse af store dele af den trykte presse umiddelbart efter det kommunistiske systems fald har ført til, at den »gamle garde« blev, således at der stort set ikke er sket udskiftning af medarbejdere på redaktionerne. Da det på den ene side afholdt dem fra at blande sig direkte i landets politiske slagsmål, blev det på den anden side også muligt for dem, ifølge mindst en observatør, at udtrykke deres egen politiske partiskhed: »de der tidligere roste Sovjetunionen og de »socialistiske værdier« overlegenhed fortæller nu, hvor dårlig og inkompetent den nuværende regering er« (Lovas 1993).

Litteratur

- Alexander, J.C. (1981) 'The Mass Media in a Systemic, Historical and Comparative Perspective.' I E. Katz, T. Szecsko (Red.) *Mass Media and Social Change*. London, Beverly Hills: Sage Publications.
- Babunski, K. (udat.) *The Political Communication in the Concept of Broadcasting in the First Multiparty Elections in Macedonia and the Period After*. Duplikat.
- Blumler, J.G., D. Dayan, D. Wolton (1990) 'West European Perspectives on Political Communication Structures and Dynamics.' *European Journal of Communication*. 5(2-3): 261-284.
- Brzezinski, Z. (1994) 'Polska scena obrotowa', *Polityka*. Nr. 44, Okt. 29.
- Campeanu, P. (1993) 'Between Democracy and Democratization' *The East and Central Europe Program Bulletin* 41 (12): 1-7.
- Coman, M. (1994) 'Dziennikarstwo rumunskie w okresie przejscowym 1990-1992.' *Zeszyty Prasoznawcze* 1-2:33-41.
- De Fleur, M.L. (1972) *Theories of Mass Communication*. New York: David McKay Company, Inc.
- Dimmick, J. (1984) 'Sociocultural Evolution in the Communication Industries.' *Communication Research*. 13(3): 473-508.
- Downing, J. (1994) 'Political Change in Eastern Europe and Conceptual Approaches to Media Communication: A Critique.' *Electronic Journal of Communication*. 4(1).
- Druker, J. (og J.V. Heuvel) (1994) *Continuity and Change: The Media in Slovakia*. New York: The Freedom Forum Media Studies Center, Columbia University.
- Duch, R.M., Lemieux, D.H. (1986) *The Political Economy of Communications Development*. Paper presented at the ICA Conference, Chicago.
- Fraczak, P. (1992) 'Spoleczenstwo obywatelskie: zmarnowany potencjal.' *Przegląd społeczny*. Nr. 2: 28-36.
- Frybes, M. (1994) *Evolution du paysage mediatique dans les pays de L'Europe Centrale*. Paris: Centre d'Analyse et d'Intervention Sociales (duplikat).
- Galik, M., F. Denes (1992) *From Command Media to Media Market. The Role of Foreign Capital in the Transition of the Hungarian Media*. Budapest University of Economics, Budapest.
- Golding, P. (1982) *The Mass Media*. Harlow. Longman.
- Gurevitch, M., J.G. Blumler (1983) 'Linkages between the Mass Media and Politics: a model for the analysis of political communication systems. In J. Curran, M. Gurevitch, J. Woollacott (Red.) *Mass Communication and Society* (pp. 270-290). London: Edward Arnold.
- Hankiss, E. (1993) *The Hungarian Media's War Of Independence*. Budapest. Analysis. Center for Social Studies.
- International Affairs* (1993), No. 9. 'The Independence of the Media'. Moscow: The European Institute for the Media.
- Jakubowicz, K. (1993) 'Freedom vs. Equality', *East European Constitutional Review* 2(2): 42-48.
- Jakubowicz, K. (1994) 'Equality for the downtrodden, freedom for the free: changing perspectives on social communication in Central and Eastern Europe.' *Media, Culture and Society* 16: 271-292.
- Jakubowicz, K. (udat.) 'Electoral Campaigns on Radio and Television: General Principles. I A. Pragnell, I. Gergely (Red.) *The Political Content of Broadcasting* (pp. 48-55).
- Jakubowicz, K., S. Jedrzejewski (1988) 'Polish Broadcasting: The Choices Ahead.' *European Journal of Communication* 3(1): 91-112.
- Jerschina, J. (1994) 'Zwierciadlo elit: Etos i profesjonalizm.' *Rzeczpospolita*. Okt. 29-30.
- Johnson, O. (1993) 'Whose voice? Freedom of Speech and the Media in Central Europe. I A. Hester, K. White (Red.) *Creating a Free Press in Eastern Europe* (pp. 1-51). Athens, Georgia: The University of Georgia.

- Keane, J. (1991) *The Media and Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Keane, J. (1993) 'Democracy and Media: Without Foundation'. I o. Manaev Y. Pryliuk (Red.) *Media in Transition: From Totalitarianism to Democracy* (pp. 3-24). Kiev: Abris.
- Korbonski, A. (1994) 'Civil Society and Democracy in Poland: Problems and Prospects'. I A. Bibic, G. Graziano (Red.) *Civil Society, Political Society, Democracy* (pp. 215-230). Ljubljana: Slovenian Political Science.
- Lamentowicz, W. (1994) 'Perspektywy społeczeństwa obywatelskiego w Europie środkowej. U źródeł pesymizmu politycznego'. I W. Jakóbiak (Red.) *Kontynuacja czy przełom? Dylematy transformacji ustrojowej* (pp. 100-112). Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Friedrich Ebert Stiftung.
- McQuail, D. (1994) *Mass Communication Theory. An Introduction*. London, Newbury Park, Beverly Hills, New Delhi, Sage Publications.
- Manaev, O. (udat.) *Media Autonomy and the State in Post-Communist Society: Diversity vs Unity (the Case of Belarus)* (Duplikat).
- Manaev, O., Y. Pryliuk (1993) (Red.) *Media in Transition: From Totalitarianism to Democracy*. Kiev: Abris.
- Paletz, D.L., K. Jakubowicz, P. Novosel (1994) *Glasnost and After. Media and Change in Central and Eastern Europe*. Cresskill, N.J.: Hampton Press, Inc.
- Rosenberg, T. (1994) 'Writer's Block. East Europe's Press Faces a Threat It Thought Was History'. *The New Yorker*. Okt. 10.
- Smolar, A. (1991) 'Dylematy »drugiej Europy«', *Res Publica*, Nr. 1: 12-22.
- Smolar, A. (1993) 'Polityka po koncu świata', *Res publica Nowa*. Nr. 9: 40.
- Splichal, S. (1992) 'Media Privatization and democratization in Central-Eastern Europe'. *Gazette* 49: 3-22.
- Splichal, S. (1993) 'The »Civil Society Paradox« and the Media in Central and Eastern Europe'. *Research on Democracy and Society*, bind I: 85-109.
- Splichal, S. (1994) 'Civil Society and Media Democratization in East-Central Europe: Dilemmas in the Evolution of the New Model. In A. Bibic, G. Graziano (Red.) *Civil Society, Political Society, Democracy* (pp. 305-324). Ljubljana: The Slovenian Political Science Association.
- Staniszki, J. (1994) 'Czy rewolucja odgórna jest możliwa? I W. Jakóbiak (Red.) *Kontynuacja czy przełom? Dylematy transformacji ustrojowej* (pp. 89-99). Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Friedrich Ebert Stiftung.
- Synak, b. (1992) 'Od pozornej jednorodności do wzmożonej różnorodności społeczeństwa polskiego'. I B. Synak (Red.) *Spoleczeństwo polskie. Dylematy okresu transformacji systemowej*. Gdynia: Wydawnictwo »Victoria«.
- Tehrani, M. (udat.) *Socio-economic and Communication Indicators in Development Planning: A Case Study of Iran*. Paris: UNESCO.
- Tehrani, M. (1986) 'Totems and Technologies'. *InterMedia*, Nr.3.
- van den Berg, G. (1994) *Comments to the Constitution of the Russian Federation*. Article 29. Leiden. Duplikat.
- Wiatr, J.J. (1993) (Red.) *The Politics of Democratic Transformation: Poland After 1989*. Warszawa: Scholar Agency.
- Windahl, S., K.E. Rosengren (1976) 'The Professionalization of Swedish Journalists'. *Gazette*. Bind XXII (3): 140-149.

Karol Jacubowicz er polsk medieforsker